XALQ TABOBATIDA KASALLIK NOMLARINING LEKSIK-SEMANTIK VA LEKSIKOGRAFIYASI TADQIQI

Dilnura Axmadova Ashraf qizi
Buxoro davlat universiteti O'zbek tilshunosligi
va jurnalistika kafedrasi o'qituvchisi

Zamonaviy tilshunoslikning antropotsentrik paradigmasida til faqatgina axborot uzatish va muloqot quroli emas, balki inson kognitiv faoliyati, madaniy xotirasi hamda milliy dunyoqarashini o'zida mujassam etuvchi murakkab lingvokognitiv tizim sifatida talqin qilinadi. Lingvokulturologiya va kognitiv tilshunoslik tutashuvida Olamning lisoniy manzarasi (OLM) tushunchasi markaziy o'rin tutadi. OLM muayyan etnosning asrlar davomida atrof-muhit, inson fizikasi va psixikasini anglash, ushbu empirik tajribani tilda kodlashtirish usulini aks ettiradi.

Insoniyat tarixida tana, salomatlik hamda patologik holatlar konsepsiyasi har doim markaziy semantik maydonlardan biri bo'lib kelgan. Ayniqsa, xalq tabobati — insonning kasallik, og'riq va shifo haqidagi tajribalari, etnotibbiy bilimlari va mifologik-metafizik tasavvurlari jamlangan nodir manbadir. Xalq tabobatiga oid nosologik (kasallik nomlariga doir) leksika ilmiy-tibbiy terminologiyadan farqli ravishda, laboratoriya yoki anatomik kesimlarga emas, balki bevosita sensormotor tajriba, vizual kuzatuv va emotsional-madaniy interpretatsiyaga tayanadi. Shu sababli, xalq tabobatida kasalliklarning nomlanishi (nominatsiyasi) shunchaki tibbiy biologik holatni qayd etish emas, balki etnosning madaniy-lisoniy tafakkur mahsulidir. Xalq tabobati leksikasida kasallik nomlarining hosil bo'lish (nominatsiya) usullarini lingvokognitiv va lingvokulturologik jihatdan atroflicha tahlil qilish, ularning olam lisoniy manzarasidagi o'rni hamda milliy-madaniy kodlarni saqlash va uzatish xususiyatlarini ochib berishdan iborat. Xalq tabobati asrlar davomida avloddan avlodga o'tib kelgan kuzatishlar, tajribalar va amaliy bilimlar asosida shakllangan. Ushbu jarayonda insonlar kasalliklarni ularning tashqi belgilari, namoyon bo'lish xususiyatlari, taxmin qilingan sabablari hamda organizmda yuzaga keltiradigan o'zgarishlariga qarab nomlaganlar. Natijada xalq tilida rasmiy tibbiy terminlardan farqlanuvchi, obrazlilik va milliy o'ziga xoslikka ega bo'lgan kasallik nomlari vujudga kelgan.

Kasallik nomlarini o'rganish tilshunoslikning nominatsiya, semantika, etnolingvistika va lingvomadaniyatshunoslik kabi yo'nalishlari bilan uzviy bog'liq. Chunki kasallikni nomlash jarayonida inson faqat mavjud holatni qayd etmaydi, balki uni o'zining hayotiy tajribasi va borliq haqidagi tasavvurlari asosida izohlaydi. Shu sababli xalqona kasallik nomlarida xalqning tabiat, inson tanasi, sog'liq va xastalik o'rtasidagi munosabatlarga doir qarashlari mujassamlashadi. Kasallik nomlarining shakllanishida bir qancha nominativ omillarni ajratish mumkin.

Birinchidan, kasallikning tashqi belgilariga asoslangan nomlanish muhim o'rin tutadi. Bunda xastalikning terida, yuzda yoki tananing boshqa qismlarida namoyon bo'ladigan belgilari nomlash uchun asos bo'ladi. Masalan, xalq tilida **"qizamiq"** va **"sariq"** kasallik kabi nomlarda rang va tashqi ko'rinish bilan bog'liq semantik belgilar kuzatiladi. Bunday nomlar kasallikni kundalik kuzatish orqali farqlash va eslab qolishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, kasallikning kelib chiqish sabablari haqidagi xalqona tasavvurlar nomlanish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Ilgari tibbiy bilimlar cheklangan sharoitlarda ayrim xastaliklar sovuq, issiq, shamol yoki boshqa tabiiy omillar bilan bog'langan. Natijada kasallik nomlarida tabiat hodisalari va inson organizmi

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o‘rtasidagi munosabatlar ifodalangan. Bunday nomlar xalqning kasallik sabablarini tushuntirishga bo‘lgan tarixiy intilishini aks ettiradi. Biroq xalqona izohlar har doim ham kasallikning ilmiy jihatdan tasdiqlangan sabablariga mos kelavermaydi.

Uchinchidan, metaforik nomlash xalq tabobatiga oid leksik qatlamning o‘ziga xos xususiyatlaridan biridir. Insonlar ayrim kasallik yoki alomatlarni boshqa narsa-hodisalarga o‘xshatish orqali nomlaganlar. Bunda rang, shakl, harakat, hajm va ta’sirchanlik kabi belgilar muhim ahamiyat kasb etadi. Metafora murakkab yoki noma’lum holatni xalq uchun tanish bo‘lgan tushuncha orqali anglash va ifodalash imkonini beradi.

To‘rtinchidan, xalqning urf-odatlari, e’tiqodlari va madaniy qarashlari ham kasallik nomlarining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ayrim nomlar kasallikning o‘zidan tashqari, uning paydo bo‘lishi yoki davolanishiga doir an’anaviy qarashlar bilan ham bog‘liq bo‘ladi.

Bunday birliklarni tahlil qilish orqali xalq tafakkurida sog‘liq va xastalik tushunchalarining qanday talqin qilinganini aniqlash mumkin.

Kasallik nomlari olamning lisoniy manzarasini o‘rganishda ham alohida ahamiyatga ega. Chunki til orqali shakllangan kasallik tasnifi xalqning borliqni qanday guruhlarga ajratishi, qaysi belgilarni muhim deb hisoblashi va hodisalarni qanday izohlashini ko‘rsatadi. Masalan, tibbiyotda muayyan tashxis aniq diagnostik mezonlar asosida belgilanadi, xalq tilida esa ayni holat tashqi belgi, og‘riq turi yoki kundalik kuzatish asosida nomlanishi mumkin. Shu bois xalqona nom bilan ilmiy tibbiy termin o‘rtasida har doim ham to‘liq ma’noviy muvofiqlik mavjud bo‘lavermaydi.

O‘zbek tilidagi xalqona kasallik nomlarini lingvistik jihatdan tadqiq etish ularning etimologiyasi, semantik tarkibi, hududiy variantlari, sinonimik munosabatlari va qo‘llanish doirasini aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, turli yoshdagi kishilar nutqida, oilaviy muloqotda va xalq tabobatiga oid og‘zaki manbalarda uchraydigan nomlarni qiyoslash orqali tilning tarixiy taraqqiyoti hamda xalq tibbiy bilimlarining uzatilish mexanizmlarini o‘rganish mumkin.

Bunday tadqiqotlarda kasallik nomlarini shunchaki ro‘yxatga olish bilan cheklanmasdan, ularning qanday belgi asosida yuzaga kelgani, qanday obrazni ifodalashi va muayyan madaniy muhitda qanday ma’no kasb etishini ham tahlil qilish lozim. Bu esa kasallik nomlarining lisoniy va madaniy mohiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, xalq tabobatiga oid kasallik nomlari til, tafakkur va madaniyatning o‘zaro ta’sirini namoyon etuvchi muhim leksik qatlam hisoblanadi. Ularning shakllanishida kasallikning tashqi belgilari, taxmin qilingan sabablari, tabiat hodisalari, metaforik o‘xshatishlar va xalqning tarixiy tajribasi muhim o‘rin tutadi. Kasallik nomlarini olamning lisoniy manzarasi nuqtayi nazaridan o‘rganish xalqning borliqni idrok etish usullari, milliy tafakkuri va lingvomadaniy merosini yoritishga xizmat qiladi. Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar o‘zbek tilining xalqona tibbiy leksikasini tizimli o‘rganish, uning semantik xususiyatlarini aniqlash hamda milliy til boyligini ilmiy asosda tavsiflash uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari (3 jildlik). — Toshkent: Fan, 1993.
2. Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк. I том. – Т.: Ўзбекистон Фанлар академияси нашриёти, 1960. – 499 б.
2. Maslova V.A. Linguoculturology. — Moscow: Academa, 2001.
4. Telia V.N. Russian Linguoculturology: Aspects and Methods. — Moscow: Languages of Russian Culture, 1996.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

5. Тўрақулов Ё., Абдуллаев Н. (таҳр.) Тиббиёт қомусий луғати. – Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1994. – 287 б.
3. 6. Zokirov M. O'zbek xalq tabobati leksikasining lingvistik tahlili. Nomzodlik dissertatsiyasi avtoreferati. — Toshkent, 2005.
4. 7. www.fayllar.org

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.